

Danuta Opozda

Relacyjny wymiar wychowania w perspektywie związku między jakością relacji małżeńskiej a spostrzeganiem rzeczywistości wychowania w rodzinie

Wychowanie w Rodzinie 6, 117-137

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

DANUTA OPOZDA

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Relacyjny wymiar wychowania w perspektywie związku między jakością relacji małżeńskiej a spostrzeganiem rzeczywistości wychowania w rodzinie

The relational aspect of upbringing in view of the relationship between the marital relationship and the perception of the reality of upbringing in the family

Abstract: In the article, the problem of the relational aspect of upbringing is presented. It is based on the assumptions of the system theory of the family and the theory of social schemes as well as the results of the author's research on the importance of the quality of the marital relationship in the upbringing of a child in the family. The present paper supports the thesis that upbringing a child in the family takes place in a system of intra-familial relationships and that its relational aspect is expressed in numerous areas.

Keywords: relational aspect of upbringing, upbringing in a family, marital relationship, reality of upbringing.

Wstęp

Jednym z zasadniczych wymiarów procesu wychowania, niezależnie od tego czy ma ono miejsce w środowiskach naturalnych, czy zinstytucjonalizowanych, jest jego relacyjność. Wychowanie zawsze przebiega w relacjach interpersonalnych. Ich jakość, trwałość, emocjonalność, walory komunikacyjne są istotnym warunkiem skuteczności transmisji wpływów wychowawczych. Znaczenie jakości relacji w efektywności oddziaływań wychowaw-

czych jest szczególnie wyraźnie zauważane w wychowaniu rodzinnym. Wyjątkowość i specyfika relacyjnego wymiaru wychowania w rodzinie wyraża się między innymi w fakcie znaczenia wszystkich relacji wewnątrzrodziny w wychowaniu dziecka. Jest to bardzo bogaty i zróżnicowany obszar poznania nie tylko w pedagogice, ale również dyscyplinach jej bliskich, które za materialny przedmiot poznania mają rzeczywistość wychowania w rodzinie opisując, wyjaśniając i interpretując ją zgodnie z wyznaczonym dla nich przedmiotem formalnym.

Egzemplifikacją tezy o relacyjnym wymiarze wychowania w szerszym tego słowa znaczeniu, gdyż uwzględniającym znaczenie innych relacji (nie tylko relacji wychowawczej rodzic – dziecko) dla wychowania w rodzinie już na poziomie rekonstruowania osobistych koncepcji wychowania i wiedzy o wychowaniu oraz podstawą wyjaśnień i uwag poczynionych w tym zakresie są rezultaty przeprowadzonych badań empirycznych. Mają one, jak każde badania empiryczne, fragmentaryczny charakter i *de facto* stanowią próbę opisu wąskiego zjawiska, ale też w ich świetle można podjąć próbę pewnych uogólnień. Spośród wielości zagadnień związanych z tą problematyką poniżej przedstawiam to, które dotyczy spostrzegania wychowania w rodzinie przez rodziców różniących się poziomem jakości relacji małżeńskiej. Jedne z bardziej zasadniczych zagadnień, które w tym kontekście pojawiają się dotyczą definiowania i operacjonalizacji terminu „jakość relacji małżeńskiej” oraz „koncepcja wychowania” czy też „spostrożenie rzeczywistości wychowania”. Kontekstem teoretycznym badań były założenia o relacyjnym charakterze wychowania, systemowa teoria rozumienia rodziny oraz teoria schematów społecznych, dzięki której owo „spostrożenie rzeczywistości wychowania w rodzinie”, można było ująć w ramach konstruktów teoretyczno-badawczego określonego jako „jednostkowa wiedza o wychowaniu”. Kolejno przedstawiam więc główne kwestie związane z założeniami teoretycznymi, krótki opis badań oraz analizę wyników wraz z interpretacją i wnioskami.

Relacja małżeńska i spostrzeganie wychowania w rodzinie – kontekst teoretyczny

Związek między jakością relacji małżeńskiej a spostrzeganiem rzeczywistości wychowania w rodzinie ukazuje jak oddziaływania wychowawcze rodziców wpisują się w kontekst życia małżeńsko-rodzinnego, kontekst szerszy, niż jednostkowy i jednokierunkowy wpływ rodzica na dziecko. Związek

ten wskazuje też na znaczenie spostrzegania wychowania i przypisywanych mu atrybutów w ich przebiegu i efektywności. Refleksja prowadzona w tym zakresie poszerza rozumienie relacyjnego wymiaru wychowania w rodzinie i uzasadnia jego ważność w analizach pedagogicznych.

Relacyjny wymiar wychowania

Relacyjność jest jednym z podstawowych warunków procesu wychowania i dlatego też pedagogicznie istotnym wymiarem¹. Wszystkie mechanizmy transmisji wpływu wychowawczego (trening uczenia, presja sytuacyjna, naśladownictwo, modelowanie, identyfikacja, internalizacja – nadawanie znaczeń)² w podstawie mają dobrą jakość relacji między wychowawcą a wychowankiem. Jakość relacji wychowawczej między dzieckiem i dorosłym łączy się ze sposobem i efektem wpływu wychowawczego. Można w uproszczeniu przyjąć, że im bardziej prawidłowa i dojrzała relacja, tym lepsze oddziaływanie wychowawcze i wyższa jego skuteczność. Jednakże relacja ta nie ma charakteru jednostkowego ani nie jest wyłączona i odizolowana od całości życia i warunków społeczno-kulturowych, w jakich zachodzi. Umiejscowienie jej w określonych grupach społecznych i środowiskach wychowawczych wiąże się oczywiście nie tylko ze złożonością tej problematyki, ale i z pewną specyfiką wynikającą z charakteru jej społecznych kontekstów.

Relacyjność, jako podstawowy wymiar wychowania³, nabiera szczególnych atrybutów w środowisku rodzinnym. Przed wszystkim pedagogiczna czy psychologiczna analiza życia rodzinnego wskazuje na szerokie rozumienie relacyjności wychowania. Nie chodzi tu bowiem wyłącznie o jednostkowe i bezpośrednie interakcje wychowawcze i odniesienie wychowawcy (rodzica) do wychowanka (dziecka) i zwrótnie, lecz relacyjność oznacza „osa-

¹ Zob.: A. Przeclawska (red.), *Relacje między ludźmi jako przedmiot badań pedagogicznych. Studia z pedagogiki społecznej*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1993; S. Kawula, *Człowiek w relacjach socjopedagogicznych. Szkice o współczesnym wychowaniu*, Wyd. Edukacyjne Akapit, Toruń 2004; J. Izdebska, *Relacje międzyludzkie w środowisku życia dziecka*, [w:] Taż (red.), *Dziecko w rodzinie i środowisku rówieśniczym. Wybrane zagadnienia i źródła pedagogiki społecznej*, Trans Humana, Białystok 2003; M. Nowak, *Komunikacyjny i relacyjny wymiar wychowania w rodzinie*, [w:] H. Cudak, H. Marzec (red.), *Współczesna rodzina polska – jej stan i perspektywy*, t. 2, Wyd. Górnośląskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Mysłowice 2005.

² M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza*, t. 2, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2002.

³ D. Opozda, *Podstawowe wymiary wychowania w rodzinie*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. XXXVI: 2008, z. 2.

dzenie” jednostkowej relacji wychowawczej w systemie wzajemnych powiązań i oddziaływań pojedynczych osób i relacji między nimi na inne osoby i pozostałe relacje wewnątrzrodzinne.

Najpełniejsze wyjaśnienie znaczenia jakości relacji wychowawczej oraz szerzej relacyjnego charakteru wychowania w rodzinie jest możliwe przez przyjęcie rozumienia rodziny jako systemu powiązań w świetle teorii systemowej⁴. Uzasadnia ona fakt, że wzajemny wpływ członków rodziny na siebie ma miejsce nie tylko w jednostkowych i bezpośrednich relacjach, ale również dokonuje się w kontekście i pod wpływem tego wszystkiego, co „dzieje się” w całym systemie rodzinnym. Rodzina rozumiana w paradygmacie systemowym tworzy najbliższy, najbardziej bezpośredni i wieloaspektowy kontekst działań wychowawczych. Uwzględniając „perspektywę relacyjną” lepiej zrozumieć, ciągłość i zmianę różnych zdarzeń, mechanizmów i procesów wychowawczych w rodzinie, nie odmawiając przy tym, rzecz jasna, ważności indywidualnych procesów intrapsychicznych⁵. Przyjęcie tezy o systemowym rozumieniu rodziny oznacza, że w diagnozie, poradnictwie i terapii rodziny należy respektować wielość i różnorodność relacji, ich jakość oraz wzajemność oddziaływań osób i wpływów możliwych relacji na funkcjonowanie systemu jako całości oraz na zachowanie poszczególnych jego członków. Relacyjność wychowania w rodzinie wyróżnia się swoistością w postaci takich atrybutów, jak: ciągłość, codzienność, długotrwałość, wysokie natężenie uczuć, osadzenie w strukturze relacji⁶.

Z punktu widzenia pedagogiki, w systemie rodzinnym oczywiście najważniejsza jest relacja rodzic – dziecko. Relacja ta nie jest jednakże wyłączona ze struktury całego systemu rodzinnego, a jej jakość jest wypadkową tego, co w płaszczyźnie poznawczej, emocjonalnej i behawioralnej ma miejsce w pozostałych interakcjach rodzinnych i co w postaci indywidualnych właściwości wnoszą osoby tworzące rodzinę. Na przykład, w podsystemie rodzicielskim, ojciec „[...] na różne sposoby może modyfikować i wywierać wpływ na relacje matka – dziecko i odwrotnie, matka może wpływać na liczbę, a zwłaszcza jakość interakcji ojciec – dziecko, mając w sposób bez-

⁴ B. de Barbaro (red.), *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*, Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999.

⁵ H. Goldenberg, I. Goldenberg, *Terapia rodzin*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, s. 23.

⁶ D. Opozda, *Podstawowe...*, dz. cyt.

pośredni lub pośredni większy wpływ na dzieci”⁷. Jak pokazują liczne badania nad rodziną, prowadzone w paradygmacie systemowym, nie tylko pojedyncze osoby, ale i również jakość i zmiany w jednej relacji rodzinnej, na przykład małżeńskiej, wywołują zmiany w całym systemie rodzinnym, a nawet uruchamiają cykl sprzężeń zwrotnych i kreują charakter pozostałych relacji wychowawczych w rodzinie.

Jakość relacji małżeńskiej a wychowanie

Relacja małżeńska jest pojęciem dość ogólnym, co pozwala umiejscowić w jej obszarze semantycznym takie terminy, jak dobór do małżeństwa, małżeństwa udane i nieudane, szczęście, satysfakcja małżeńska, zadowolenie i niezadowolenie z małżeństwa, sukces małżeński, przystosowanie, trwałość, integracja. Określenia te najczęściej implikują ustalenia co do uwarunkowań i konsekwencji określonego „statusu” małżeńskiego. Brak jednoznaczności w pojęciowym określaniu małżeństwa jest obecny od pierwszych badań prowadzonych w tym zakresie przez Gilberta V. Hamiltona czy Ernesta W. Burgessa i Leonarda S. Cottrella w latach trzydziestych i czterdziestych ubiegłego wieku⁸.

W miejsce niejednoznacznych określeń i różnorodności terminologicznej Graham B. Spanier i Richard A. Lewis⁹, wprowadzili pojęcie „jakość związku małżeńskiego” („jakość relacji małżeńskiej”). Umożliwiło to szersze ujmowanie problematyki małżeństwa. Nadrzędność i uniwersalność tego określenia daje pewnego rodzaju swobodę w rozumieniu i uwzględnianiu różnych aspektów diady małżeńskiej, nie przerzucając akcentów na inne aspekty w postaci na przykład czynników ją warunkujących (jak w określeniu dobrego małżeństwa) czy też indywidualnych ocen wartościujących związek (jak w terminie zadowolone, udane czy satysfakcjonujące małżeństwo). Termin „jakość relacji małżeńskiej” jest najbardziej dogodny, gdyż umożliwia szerokie respektowanie zjawisk życia małżeńsko-rodzinnego. Wspomniani autorzy na podstawie analizy czynnikowej wyodrębnili główne wymiary relacji

⁷ T. Rostowska, *Małżeństwo, rodzina, praca a jakość życia*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2008, s. 49.

⁸ G.V. Hamilton, *A research in marriage*, A. and C. Boni, New York 1929; E.W. Burgess, L.S. Cottrell, *Predicting success or failure in marriage*, Prentice-Hall, New York 1939, [za:] K. Cieślak, *Polska wersja skali G.B. Spaniera służącej do pomiaru jakości związku małżeńskiego (DAS)*, „Przegląd Psychologiczny”, t. XXXII: 1989, nr 4, s. 1041.

⁹ G.B. Spanier, R.A. Lewis, *Marital quality: A review of the seventies*, „Journal of Marriage and the family” 1980, № 42.

małżeńskiej. Należą do nich: zgodność (zdolność do wzajemnych ustaleń w ważnych obszarach życia rodzinnego (na przykład: cele, obowiązki, kariera, budżet, wypoczynek, religia, rodzice, przyjaciele); spójność (wspólny udział w życiu codziennym); satysfakcja (poczucie zadowolenia ze związku i potrzeba trwania w związku); ekspresja emocjonalna (okazywanie uczuć i przywiązania, współżycie seksualne). Pojęcie „jakość relacji małżeńskiej” zostało zoperacjonalizowane przez Spaniera w narzędziu badawczym – w skali DAS (*Dyadic Adjustment Scale*).

Zakładając tylko jednokierunkowy wpływ jakości relacji małżeńskiej na system rodzinny i jego członków, zauważa się, że zmiany w podsystemie małżeńskim prowadzą do zmian w strukturze rodziny w podsystemach rodzinnych, granicach wewnątrzrodzinnych, układzie sił i jakości relacji między członkami rodziny, w postawach rodzicielskich¹⁰.

Na znaczenie jakości relacji małżeńskiej w wychowawczych odniesieniach rodziców do dziecka najbardziej wyraźnie zwraca się uwagę w opisie i wyjaśnianiu sytuacji trudnych w życiu rodziny jak na przykład sytuacje rozwodowe, kryzysów małżeńskich, czy w kontekście dysfunkcyjności dziecka i przejawianych przez nie zaburzeń w rozwoju i zachowaniu, aż po problemy kliniczne.

Chociaż uzasadnienia tezy o relacyjnym charakterze wychowania w odniesieniu do relacji małżeńskiej szczególnie wyraźnie i ostro formułowane są w rozważaniach nad skutkami rozvodu dla rozwoju i wychowania dziecka, to jednak istnieje wiele przesłanek wskazujących na znaczenie w wychowaniu rodzinnym jakości relacji małżeńskiej w małżeństwach zachowujących formalną i prawną strukturę. Całkowita dezintegracja małżeństwa potwierdzona rozwodem przedstawia jednak inną rzeczywistość niż konstelacja różnych właściwości niskiej jakości relacji między małżonkami, którzy tworzą jeszcze związek i wspólnie wychowują dzieci. Z analiz i badań nad jakością małżeństwa Mieczysława Płopy wynika, że konflikty małżeńskie wykazują istotny związek z procesem wychowania dzieci. Konsekwencje konfliktów małżeńskich mających swe źródło także poza obszarem wychowania w rzeczywistości mogą być także zauważalne w przebiegu procesu wychowania w rodzinie. Brak spójności małżeńskiej może znacznie osłabiać wydolność wychowawczą rodziców¹¹ i prowadzić do wycofania się z odpowiedzialności

¹⁰ M. Braun-Gałkowska, *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1992.

¹¹ M. Płopa, *Psychologia rodziny: teoria i badania*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2008, s. 33.

za wychowanie czy też być źródłem nieprawidłowości w relacji rodzica z dzieckiem¹². Jednocześnie wychowanie dziecka w rodzinie może stanowić istotne podłoże konfliktów małżeńskich, głównie w sytuacji braku zgodności, co do sposobu opieki, poglądów wychowawczych rodziców i w efekcie działań wychowawczych¹³.

Znaczenie niskiej jakości relacji małżeńskiej, zachowującej trwały charakter dla wychowania i rozwoju dziecka szczególnie wyraźnie uobecniają również modele kliniczne. Wskazują one w etiologii zaburzonego zachowania dziecka niewłaściwą konfigurację cech diady małżeńskiej w zakresie więzi małżeńskiej, stylu komunikacji, sposobów rozwiązywania sytuacji konfliktowych oraz włączania dzieci w relację małżeńską¹⁴.

Rola jakości relacji małżeńskiej w wychowawczych odniesieniach rodziców do dziecka dość czytelnie ujawnia się przede wszystkim w badaniach nad postawami rodzicielskimi. Rodzice, którzy tworzą relację małżeńską o słabej jakości wykazują zazwyczaj postawy odznaczające się negatywnym nastawieniem do rodzicielstwa i mniejszym zaangażowaniem i wspieraniem własnych dzieci¹⁵. Postawy rodzicielskie pozostają w bezpośredniej zależności z jakością relacji małżeńskiej i są często interpretowane jako jej konsekwencje w obszarze oddziaływań wychowawczych¹⁶. Ogólnie, badania dowodzą, że jakość relacji między rodzicami istotnie kształtuje ich wychowawcze postawy wobec dzieci.

Tymczasem w codziennym życiu również w prawidłowo funkcjonującej rodzinie jakość relacji małżeńskiej łączy się nie tylko z bezpośrednim oraz bardziej lub mniej wspólnym oddziaływaniem wychowawczym rodziców na dziecko, ale i z tworzeniem pewnej koncepcji wychowania i spostrzeganiem rzeczywistości wychowania dziecka w rodzinie. Przy czym, na marginesie tych rozważań należy chociaż zasygnalizować, że jakość relacji małżeńskiej i zadowolenie małżonków ze związku rzutuje nie tylko na ich relację z dzieckiem i oddziaływania wychowawcze, ale też zwrótnie: wychowanie dziecka – radości, sukcesy i trudności w związku z tym przeżywane są zna-

¹² D. Field, *Osobowości małżeńskie*, Oficyna Wydawnicza Logos, Warszawa 1995; M. Plopa, *Psychologia...*, dz. cyt.; T. Rostowska, *Małżeństwo...*, dz. cyt.

¹³ A.T. Beck, *Miłość nie wystarczy*, Wyd. Media Rodzina, Poznań 1996.

¹⁴ Por.: B. Józefik, *Relacje rodzinne w anoreksji i bulimii psychicznej*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.

¹⁵ J. Belsky, *The Determinant of Parenting: A Process Model*, „Child Development” 1984, № 55 [za:] M. Plopa, *Psychologia...*, dz. cyt.

¹⁶ M. Plopa, *Więzi w małżeństwie i rodzinie. Metody badań*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2005, s. 188.

czące dla oceny relacji małżeńskiej i współmałżonka jako rodzica. Ponadto wychowanie dzieci jest źródłem radości i satysfakcji z małżeństwa, spostrzegania siebie i swojej sytuacji życiowej jako satysfakcjonującej lub nie, ale także wychowanie dzieci i opieka nad nimi stanowi istotne źródło stresu. Generalnie są to kluczowe predykatory zadowolenia i sensu życia oraz dobrostanu psychicznego dorosłego¹⁷.

Spostrzeganie rzeczywistości wychowania dziecka w rodzinie

Zmiany zachodzące w jakości relacji małżeńskiej warunkują spostrzeganie rzeczywistości wychowawczej. Jednostkowe, indywidualne doświadczenia wynikające z faktu bycia żoną, mężem i jednocześnie rodzicem, kształtują optykę wychowania i stanowią ważny kontekst tworzenia i rozwoju subiektywnej koncepcji i wiedzy o wychowaniu.

Spostrzeganie rzeczywistości wychowania w rodzinie i wypracowywanie pewnej wizji, koncepcji czy pomysłu na wychowanie w rezultacie można ująć w kategorii zasobów wiedzy o wychowaniu. Kategoria ta w dobie „społeczeństwa wiedzy”¹⁸ zyskała nobilitację w teorii i praktyce społecznej, i z pewnością ma interdyscyplinarny charakter. W dyskursie pedagogicznym zagadnienia wiedzy dotyczą filozoficznej proveniencji wiedzy, kryteriów i procesu konstruowania wiedzy naukowej, atrybutów wiedzy potocznej i poznania potocznego oraz rzadziej podejmowanej – wiedzy osobistej¹⁹. Można je uznać za szerszy kontekst problematyki określonej terminem „jednostkowa wiedza o wychowaniu” w wymiarze jej tworzenia i aktywizowania oraz funkcji, zwłaszcza orientacyjno-regulacyjnej²⁰.

Termin jednostkowa wiedza wywodzący się z koncepcji kognitywistycznej i teorii konstruktów osobistych George’a Kelly’ego, został opisany

¹⁷ M. Argyle, *Przyczyny i korelaty szczęścia*, [w:] J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2004; J. Czapiński, *Psychologiczne teorie szczęścia*, [w:] Tenże (red.), *Psychologia...*, dz. cyt.

¹⁸ J. Morbitzer, *Społeczeństwo wiedzy – mit czy realny cel*, [w:] K. Denek, A. Kamińska, W. Kojs, P. Oleśniewicz, (red.), *Edukacja jutra. Edukacja w społeczeństwie wiedzy*, Oficyna Wydawnicza Humanitas, Sosnowiec 2010.

¹⁹ Zob.: J. Piekarski, D. Urbaniak-Zajac, K. Szmidt, *Metodologiczne problemy tworzenia wiedzy w pedagogice. Oblicza akademickiej praktyki*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010; D. Opozda, *Struktura i treść jednostkowej wiedzy o wychowaniu. Studium pedagogiczne wiedzy rodziców i jej korelatów*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2012.

²⁰ D. Opozda, *Struktura i treść...*, dz. cyt.

na gruncie teorii schematów społecznych²¹. Ponieważ wychowanie ma charakter wybitnie społeczny zasadne jest przyjęcie terminu „jednostkowa wiedza o wychowaniu” jako konstruktu teoretyczno-badawczego w pedagogice²². Określenie „jednostkowa” wskazuje na dwie kwestie: 1) na jednostkowy i subiektywny charakter wiedzy, zindywidualizowany właściwościami jednostki (podmiotu/posiadacza) oraz 2) na schemat jako podstawową jednostkę organizacyjną i strukturalną wiedzy („schemat” – „porcja” wiedzy). Na jednostkową wiedzę zorganizowaną w schematach składa się: reprezentacja obiektywnych spostrzeganych przez jednostkę własności danego obiektu rzeczywistości, reprezentacja własnych przeżyć z nim związanych oraz reprezentacja własnych działań i planów odnoszonych do tego obiektu. Tak rozumiana wiedza ma ton afektywny i wartościujący, jest subiektywną reprezentacją rzeczywistości wychowania i może być określona jako metaschemat. Jest systemem procedur przetwarzania i interpretowania danych o otoczeniu człowieka i dzięki temu pełni ważną funkcję regulacyjną w zachowaniu człowieka, funkcjonowaniu w rolach społecznych i jego zdolnościach adaptacyjnych. Za podstawowe właściwości wiedzy przyjmuje się jej schematyczną organizację (struktura wiedzy – *jak człowiek wie?*) oraz semantyczny zakres (treść wiedzy – *co człowiek wie?*).

Teoria schematów społecznych udostępnia zatem opis i wyjaśnienie spostrzeganej rzeczywistości wychowania przez zastosowanie kategorii jednostkowej (subiektywnej i podmiotowej) wiedzy posiadającej organizację strukturalną i semantyczny zakres, związanej z zasobami informacyjnymi, sygnowaniem emocjonalnym i procesami wartościowania. Umożliwia również poszukiwanie związków ze znaczącymi dla przebiegu wychowania zjawiskami, zdarzeniami i właściwościami osób. Takim znaczącym faktem, jak sygnalizowałam to powyżej, jest jakość relacji małżeńskiej. Prawdopodobnie związek między jakością relacji małżeńskiej a jednostkową wiedzą ma cyrkularny charakter, który można skrótowo określić następująco: im lepsza jakość relacji małżeńskiej, tym właściwości (struktura i treść) jednostkowej wiedzy o wychowaniu są bardziej „wartościowe pedagogicznie”, tym również łatwiej jest rodzicom wypracować spójną (przynajmniej na ogólnym

²¹ B. Wojciszke, *Teoria schematów społecznych. Struktura i funkcjonowanie jednostkowej wiedzy o otoczeniu społecznym*, Ossolineum, Wrocław 1986; Tenże, *Struktury wiedzy i rozumienie świata społecznego*, [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3, GWP, Gdańsk 2003.

²² D. Opozda, „Jednostkowa wiedza” jako konstrukt teoretyczno-badawczy stosowany w pedagogice – zarys refleksji, „Rocznik Lubuski” 2012, nr 38 [w druku].

poziomie) koncepcję wychowania i skuteczniej oddziaływać wychowawczo. Związek ten moderują też inne czynniki, jak na przykład cechy osobowościowe małżonka/rodzic, czynniki sytuacyjne czy kontekstowe. Wskazuje i potwierdza on znaczenie relacji w procesie oddziaływań wychowawczych i jednoznacznie wpisuje się w problematykę relacyjnego wymiaru wychowania uzasadniając potrzebę objęcia jej pogłębioną refleksją pedagogiczną.

Relacyjność wychowania – egzemplifikacja problemu

Egzemplifikacją relacyjnego wymiaru wychowania w rodzinie w kontekście związku jakości relacji małżeńskiej ze spostrzeganiem rzeczywistości wychowania mogą być wybrane rezultaty prowadzonych przeze mnie badań²³. Odwołuję się do nich w tym miejscu, ponieważ – jak sędzę – umożliwiły one w pewnym zakresie zweryfikować empirycznie niektóre twierdzenia oraz sformułować przypuszczenia i pytania co do szerszego znaczenia relacyjności w wychowaniu rodzinnym.

Problem, osoby i techniki badawcze

Pytanie badawcze zostało sformułowane następująco: *Jaki jest związek między oceną jakości relacji małżeńskiej rodzica a jego jednostkową wiedzą o wychowaniu?* Podkreślić jednak należy, że związek ten nie ma zasadniczo charakteru przyczynowo-skutkowego i trudno ustalić w tym przypadku powiązania linearne i jednokierunkowe. Założono hipotetycznie, że struktura schematyczna i semantyczny zakres wiedzy łączy się z jakością relacji związku małżeńskiego. Przedstawiając w tym miejscu jedynie treściowy wymiar wiedzy (*co człowiek wie o spostrzeganej rzeczywistości wychowania*) przyjęto, że dla treści jednostkowej wiedzy o wychowaniu osób wysoko oceniających jakość relacji małżeńskiej reprezentatywne są schematy wiedzy wskazujące na relacyjny i komunikacyjny wymiar wychowania.

Zastosowano do pomiaru zmiennych Skalę Przystosowania w Diadach Spaniera (*Dyadic Adjustment Scale – DAS*)²⁴ przeznaczoną do pomiaru jakości związku małżeńskiego oraz Kwestionariusz Stylu Spostrzegania Bena

²³ Kompletny opis badań i ich rezultatów znajduje się w: D. Opozda, *Struktura i treść...*, dz. cyt.

²⁴ K. Cieślak, *Polska...*, dz. cyt.

Shalita (KSS „Kolo”)²⁵ i test zdań niedokończonych własnego autorstwa²⁶. Oba narzędzia umożliwiły rekonstrukcję wiedzy o wychowaniu w zakresie jej właściwości treściowych.

Badaniami objęto 268 osób dobranych incydentalnie, pozostających w małżeństwie i wychowujących przynajmniej jedno dziecko. Na podstawie wyników skali DAS wyodrębniono trzy grupy badanych rodziców: o wysokiej jakości relacji małżeńskiej, przeciętnej i niskiej. Osoby badane różniły się oceną jakości relacji małżeńskiej, ale były podobne pod względem zmiennych socjodemograficznych (liczba dzieci, wykształcenie, aktywność zawodowa, zaangażowanie religijne i miejsce zamieszkania).

Spostrzeganie wychowania przez osoby różniące się jakością relacji małżeńskiej w świetle badań własnych

Analizując wyniki KSS z wykorzystaniem testów chi-kwadrat można wskazać na treści (schematy) wiedzy, których częstotliwość wyodrębniania w strukturze wiedzy o wychowaniu różnicowana jest istotnie statystycznie przynależnością badanych rodziców do grup z uwagi na ich ocenę jakości relacji własnego małżeństwa (Tab. 1.). Należą do nich: współdziałanie, relacja, potrzeby, zasady, kultura.

Rodzice o wysokiej jakości relacji małżeńskiej statystycznie częściej niż rodzice, których jakość relacji małżeńskiej jest niska, w strukturze wiedzy eksponowali relacyjny charakter wychowania. Różnice międzygrupowe są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$ dla współdziałania i $p < 0,001$ dla relacji. Na tej podstawie można przewidywać, że wychowanie w rodzinach, w których małżeństwo wyróżnia się zgodnością, spójnością, dobrą ekspresją emocjonalną i daje satysfakcję małżonkom, oparte jest przede wszystkim na tworzeniu dobrych relacji oraz podejmowaniu i realizacji wspólnych działań. Oznacza to, że członkowie rodziny mają wspólne cele, umieją dzielić między siebie zadania i podejmować działania na rzecz ich realizacji. Przez współdziałanie i prawidłowe relacje wewnątrzrodzinne w tych rodzinach dokonuje się prawdopodobnie skuteczniej transmisja wpływu wychowawczego.

²⁵ J. Czapiński, „Kolo” – *Shalita Kwestionariusz Stylu Spostrzegania*, [w:] E. Paszkiewicz, T. Szustrowa (red.), *Materiały do nauczania psychologii*, Seria III, t. 4, PWN, Warszawa 1985.

²⁶ D. Opozda, *Struktura i treść...*, dz. cyt.

Tabela 1. Przynależność badanych do wyodrębnionych grup (DAS) a wyróżniane schematy treściowe w wiedzy o wychowaniu

Treść wiedzy (schematy)	chi- kwadrat	p
Miłość	0,253	n.i.
Ekspresja emoc.	3,065	n.i.
Wspólnota	3,278	n.i.
Współdziałanie	10,451	0,005
Komunikacja	5,883	n.i.
Relacja	13,664	0,001
Obowiązki	4,529	n.i.
Odpowiedzialność	0,041	n.i.
Cechy rodzica	1,638	n.i.
Cechy dziecka	0,038	n.i.
Potrzeby	4,587	0,032
Autorytet	4,059	n.i.
Nagrody, kary	1,031	n.i.
Zasady	7,521	0,023
Religia, wiara	2,113	n.i.
Tolerancja	5,141	n.i.
Dyscyplina	3,806	n.i.
Edukacja	3,318	n.i.
Kultura	8,310	0,016
Opieka, pomoc	0,499	n.i.

$df = 2$

Źródło: badania własne.

Rodzice o niskiej jakości relacji małżeńskiej statystycznie rzadziej eksponują w wychowaniu jego relacyjny wymiar, uznając go za mniej ważny. Nie czerpiąc zadowolenia z własnego małżeństwa, nie są też sami ukierunkowani na relację wychowawczą i podejmowanie z dzieckiem wspólnych działań ważnych dla efektywności procesu wychowania. Nie wyklucza to faktu, że ta grupa badanych generalnie w kontaktach interpersonalnych nie zwraca szczególnej uwagi na znaczenie jakości relacji w ogóle: w małżeństwie, z dzieckiem i innymi osobami. Trudno wskazać czy obniżenie znaczenia relacji w wychowaniu wynika ze słabej jakości związku małżeńskiego czy też osobowościowo i mentalnie (posiadają niskie kompetencje interper-

sonalne) ci badani nie są ukierunkowani na relacyjny charakter kontaktu z drugim i być może dlatego doświadczają porażki w relacji małżeńskiej i (nie zauważają) nie są przekonani co do jej znaczenia w wychowaniu.

Rodzice o wysokiej jakości relacji małżeńskiej statystycznie rzadziej wiążą z wychowaniem potrzeby indywidualne członków rodziny oraz aspekty związane z kulturą i tradycją ($p < 0,01$). Być może silna orientacja na relacje wewnątrzrodzinne osłabia u nich przekonanie, co do znaczenia osobistych potrzeb i realizacji własnych interesów zarówno dzieci, jak i rodziców we wspólnym życiu rodzinnym, przeciwnie do rodziców, których relacja małżeńska nie jest zadowalająca. Badani ci są bardziej ukierunkowani na zaspokajanie potrzeb. Warto jednak zauważyć, że potrzeby psychiczne człowieka, a zwłaszcza emocjonalne, zaspokajane są w jego prawidłowych kontaktach interpersonalnych. Można przypuszczać, że rodziny, których atrybutem są dobre relacje i współdziałanie w naturalny sposób jednak lepiej zaspokajają psychiczne potrzeby swoich członków, niż te rodziny, w których relacja małżeńska nie jest udana. Zaburzony związek małżeński rodziców jest frustrujący dla dzieci i dorosłych i być może dlatego osoby, które oceniają nisko jakość relacji małżeńskiej są statystycznie częściej „skoncentrowane” na znaczeniu potrzeb i ich zaspokajaniu.

Również statystycznie częściej spostrzegają one jako ważny udział w wychowaniu czynników związanych z kulturą, tradycją i obyczajowością, co można odczytać jako rodzaj kompensacji nie tylko nieudanej relacji małżeńskiej, ale trudności związanych z nawiązaniem bliskich kontaktów w rodzinie. Może to oznaczać próbę ich nadrobienia przez przywiązanie do tradycji i eksponowanie obyczajowości. Wyznacza to charakter relacji interpersonalnych i styl życia rodzinnego, jednocześnie przypuszczalnie pełni zwiększoną rolę nośnika wpływu wychowawczego. Prawdopodobnie przekonanie rodziców o wychowawczych walorach kultury byłoby skuteczne w wychowaniu, gdyby dowartościowany był aspekt relacyjności i współdziałania. W takiej konfiguracji rodzi jednak raczej przypuszczenie o znaczeniu aspektu kultury jako mechanizmu stabilizującego życie małżeńsko-rodzinne.

Przedstawione wyniki badań pokazują, że jakość relacji małżeńskiej wiąże się istotnie statystycznie z treściowymi właściwościami wiedzy w kierunku spostrzegania, jako ważnego aspektu wychowania, relacji wewnątrzrodzinnych i współdziałania przez osoby z grupy o wysokiej jakości małżeństwa oraz potrzeb i kultury (tradycji i obyczajowości) przez osoby z grupy o niskiej jakości małżeństwa. Na podstawie wyników badań i literatury

przedmiotu można przypuszczać, że oddziaływanie i skuteczność wychowawcza będzie wyższa tych rodziców, których związek małżeński wyróżnia się wysoką jakością niż tych, którzy małżeństwo swoje oceniają nisko.

Aby sprawdzić związek między poziomem jakości relacji małżeńskiej i jej poszczególnych czynników mierzonych skalą DAS a wskazywaniem przez badanych na aspekty treściowe wychowania w rodzinie, skorelowano wyniki kwestionariusza KSS oraz skali DAS. Korelacje dla wszystkich badanych przedstawione są w tabeli 2.

Wyniki badań pokazują, że zachodzą istotne statystycznie dodatnie współzależności między wskaźnikiem ogólnym jakości relacji małżeńskiej i wszystkimi jej czynnikami a obecnością w wiedzy o wychowaniu schematu współdziałanie ($p < 0,01$, a dla ekspresji emocjonalnej $p < 0,05$). Również dla schematu relacja zachodzi taka zależność z wyjątkiem czynnika ekspresja emocjonalna. Podobna zależność występuje także między ogólnym wskaźnikiem jakości relacji małżeńskiej i jej czynnikami: zgodność i satysfakcja a schematem komunikacja. Korelacja tego schematu ze spójnością i ekspresją emocjonalną w małżeństwie nie jest istotna. Sugeruje to, że im wyższa ogólna jakość relacji małżeńskiej i niektórych jej czynników, tym częściej w wiedzy o wychowaniu pojawia się schemat współdziałanie, relacja ($p < 0,05$) oraz komunikacja ($p < 0,01$, dla zgodności $p < 0,05$) i zwrrotnie. W świetle uzyskanych danych można wysunąć wniosek, że zachodzi wysoka współzależność między jakością relacji małżeńskiej oraz przypisywaniem rzeczywistości wychowania atrybutu współdziałania i spostrzeganiem jej relacyjnego, komunikacyjnego wymiaru.

Zauważyć trzeba, że zgodność małżeńska w różnych obszarach życia (czas wolny, praca, finanse, światopogląd) współwystępuje z przekonaniem o wspólnotowym charakterze wychowania w rodzinie ($p < 0,05$). Można to zinterpretować tak, iż zgodni małżonkowie kształtują wspólną wychowawczą w rodzinie i odwrotnie, rozumienie wychowania w kategorii wspólnotowej działalności sprzyja zgodności małżeńskiej. Wychowanie rozumiane jest prawdopodobnie jako jeden z obszarów życia małżonków wymagających wzajemnych ustaleń, porozumienia i zgodności.

Dodatnia współzależność występuje również między poczuciem spójności małżeńskiej (wspólny udział małżonków w życiu codziennym) i ekspresji emocjonalnej w małżeństwie oraz wyróżnianiem w wychowania dziecka aspektu religijnego i znaczenia wiary ($p < 0,05$).

Tabela 2. Współczynniki korelacji (rho Spearmana) pomiędzy wynikami w KSS a wynikami DAS

Treść wiedzy	DAS Ogólny		Zg.		Sat.		Sp.		Eem.	
	rho	p	rho	p	rho	p	rho	p	rho	p
Mitość	-0,016	n.i.	0,060	n.i.	0,036	n.i.	0,014	n.i.	-0,058	n.i.
Ekspresja emoc.	0,060	n.i.	0,090	n.i.	0,006	n.i.	0,091	n.i.	-0,005	n.i.
Wspólnota	0,087	n.i.	0,130	0,031	0,044	n.i.	0,054	n.i.	0,003	n.i.
Współdziałanie	0,222	0,000	0,202	0,001	0,196	0,001	0,160	0,008	0,147	0,015
Komunikacja	0,157	0,009	0,125	0,038	0,180	0,003	0,102	n.i.	0,112	n.i.
Relacja	0,142	0,019	0,126	0,037	0,142	0,019	0,122	0,043	0,093	n.i.
Obowiązki	0,049	n.i.	0,030	n.i.	0,080	n.i.	0,015	n.i.	0,016	n.i.
Odpowiedzialność	-0,001	n.i.	0,014	n.i.	0,043	n.i.	-0,002	n.i.	-0,015	n.i.
Cechy rodzica	-0,064	n.i.	-0,020	n.i.	-0,064	n.i.	-0,024	n.i.	-0,102	n.i.
Cechy dziecka	0,021	n.i.	0,016	n.i.	0,106	n.i.	-0,054	n.i.	0,035	n.i.
Potrzeby	-0,070	n.i.	-0,044	n.i.	-0,100	n.i.	-0,025	n.i.	-0,022	n.i.
Autorytet	-0,102	n.i.	-0,080	n.i.	-0,068	n.i.	-0,073	n.i.	-0,074	n.i.
Nagrody, kary	-0,047	n.i.	-0,051	n.i.	-0,033	n.i.	-0,038	n.i.	0,051	n.i.
Zasady	0,036	n.i.	0,047	n.i.	0,060	n.i.	0,026	n.i.	0,063	n.i.
Religia, wiara	0,095	n.i.	0,090	n.i.	0,430	n.i.	0,121	0,045	0,131	0,031
Tolerancja	-0,130	0,031	-0,145	0,016	-0,058	n.i.	-0,109	n.i.	-0,074	n.i.
Dyscyplina	-0,066	n.i.	0,002	n.i.	-0,093	n.i.	-0,069	n.i.	-0,043	n.i.
Edukacja	-0,010	n.i.	0,013	n.i.	-0,016	n.i.	-0,021	n.i.	-0,065	n.i.
Kultura	-0,051	n.i.	-0,015	n.i.	-0,076	n.i.	-0,033	n.i.	-0,061	n.i.
Opieka, pomoc	0,037	n.i.	0,046	n.i.	0,033	n.i.	0,070	n.i.	0,069	n.i.

Zg – zgodność, Sat – satysfakcja, Sp – spójność, Eem – ekspresja emocjonalna Źródło: badania własne.

Im wyższe poczucie wspólnoty małżeńskiej i okazywanie uczuć miłości i przywiązania małżeńskiego (także w sferze życia seksualnego), tym bardziej znacząca w wychowaniu jest sfera wychowania religijnego i zwrotnie. Prawdopodobnie zmienną pośredniczącą jest tu zaangażowanie religijne samych rodziców. Osoby o wyższym zaangażowaniu w wiarę przywiązują większą wagę do wspólnotowego charakteru małżeństwa i znaczenia religii w wychowaniu dziecka.

Badania pokazały, że zachodzi ujemna współzależność ($p < 0,05$) między wskaźnikiem ogólnej jakości relacji małżeńskiej i czynnikiem zgodność oraz schematem wiedzy o wychowaniu, jakim jest tolerancja. Im wyższy wynik ogólny i wyższy wskaźnik zgodności w skali DAS, tym rzadziej schemat tolerancja tworzy strukturę wiedzy o wychowaniu i odwrotnie, statystycznie częściej na tolerancję jako atrybut wychowania zwracali uwagę ci rodzice, którzy oceniali niżej jakość relacji własnego małżeństwa. Być może tolerancja staje się zasadą w wychowaniu jako rezultat oczekiwań od współmałżonka akceptacji i tolerancji dla tych zachowań, które obniżają jakość relacji małżeńskiej i jej zgodność. Sugeruje to jednocześnie takie przypuszczenie, że tolerancyjność jako dewiza życia deklarowana w wiedzy o wychowaniu jednak „nie przekłada się” (jest w odwrotnie proporcjonalnym związku ze zgodnością) na zgodność w małżeństwie i nie podnosi ogólnej jego jakości. Co skłaniałoby do przypuszczeń o potrzebie wyznaczenia pewnych granic dla aprobaty niektórych zachowań i określania tych, które nie mogą być akceptowane. Zgodność oznacza bowiem wypracowanie wzajemnych reguł, a nie przyzwalanie i dopuszczanie możliwych sposobów działania drugiej strony. Prawdopodobnie tolerancja nie wyznaczona żadnymi granicami i nazbyt rozległa, nie sprawdza się w relacjach wewnątrzrodzinnych w podsystemach pokoleniowych i międzygeneracyjnych.

W świetle wyników uzyskanych w teście zdań niedokończonych również można podjąć próbę wstępnego opisu związku między jakością relacji małżeńskiej a spostrzeganiem wychowania w rodzinie, co sugeruje szersze znacznie relacyjnego wymiaru wychowania w rodzinie. Przywołuję tu jedynie wnioski z badań, które zostały sformułowane na podstawie danych empirycznych uzyskujących w analizach statystycznych poziom istotnych związków.

Różnice istotne statystycznie w spostrzeganiu rzeczywistości wychowania dotyczą jednostkowej wiedzy o rolach matki i ojca w rodzinie, doświadczeń emocjonalnych wiążących się z wychowaniem dziecka, spostrzegania relacji wewnątrzrodzinnych i atrybutów przypisywanych procesowi wychowania dziecka w rodzinie.

Osoby o niskiej jakości relacji małżeńskiej statystycznie częściej są przekonane o tym, że głównie matka jest odpowiedzialna za wychowanie dziecka ($p < 0,05$), a ojciec utrzymuje rodzinę ($p < 0,05$). Wyniki wskazują na preferowanie tradycyjnego podziału ról w rodzinie, ale jednocześnie w wymiarze chyba najbardziej reprezentatywnym i schematycznym: kobieta wychowuje, mężczyzna zarabia pieniądze. Z kolei osoby wysoko oceniające swoje małżeństwo statystycznie częściej uważają, że do roli matki należy głównie zaspokajanie potrzeb psychicznych dziecka i zabezpieczanie emocjonalne ($p < 0,05$) oraz, że wychowanie własnego dziecka i podjęcie wychowawczej roli rodzicielskiej daje poczucie spełnienia w życiu ($p < 0,05$). Może to sugerować dowartościowanie aktywności wychowawczej i spostrzeganie jej jako ważnego obszaru własnych działań będących źródłem zadowolenia.

Różnice w zakresie doświadczeń emocjonalnych dotyczą tylko źródła obaw. Rodzice nisko oceniający swój związek małżeński statystycznie częściej obawiają się o brak miłości ojca w wychowaniu dziecka. Wyniki sugerują, że udział ojca w wychowaniu w percepcji tej grupy badanych jest minimalizowany, prawdopodobnie ojciec jest spostrzegany jako mniej zaangażowany, bierny czy pasywny.

Interesująco przedstawiają się wyniki dotyczące relacji wewnątrzrodziny. Tu również statystycznie istotna przynależność do grupy dotyczy różnic w spostrzeganiu relacji ojca z dzieckiem. Rodzice wysoko oceniający jakość własnego małżeństwa opisują relację z dzieckiem jako pozytywną i dobrą ($p < 0,007$), odwrotnie niż rodzice oceniający nisko jakość małżeństwa, ci spostrzegają relację z dzieckiem jako złą i trudną ($p < 0,006$). Statystycznie rzadziej eksponują znaczenie zgodności wychowawczej między małżonkami ($p < 0,001$).

Istotne statystycznie różnice międzygrupowe dotyczą też spostrzegania atrybutów procesu wychowania określanych jako: cele wychowania dziecka w rodzinie, motywy, metody wychowania oraz priorytety i trudności związane z wychowaniem.

Osoby o wysokiej jakości relacji małżeńskiej uważają statystycznie częściej niż osoby o niskiej relacji małżeńskiej, że celem wychowania jest rozwój potencjału i możliwości dziecka ($p < 0,05$) oraz przekaz wartości ($p < 0,001$). Na podstawie wyników można wnioskować, że w spostrzeganiu wychowania rodzinnego przez osoby należące do tej grupy, przeważa emancypacyjna funkcja wychowania, a więc ukierunkowanie na wyzwalamie indywidualnych możliwości dziecka. Przekaz wartości, formułowany w kate-

gorii celu wychowania, znajduje odzwierciedlenie w częstszym uznaniu przez tych badanych metody nadawania znaczeń (internalizacji) jako sposobu oddziaływań wychowawczych. Różnica jest istotna statystycznie na poziomie $p < 0,001$. Osoby wysoko oceniające własną relację małżeńską istotnie częściej wyróżniają więcej metod wychowania, a różnica międzygrupowa w wynikach jest istotna na poziomie $p < 0,001$. Może to oznaczać, że dostrzegają większe i bardziej złożone możliwości wpływu wychowawczego, są bardziej „wrażliwi” na sytuacje wychowawcze. Jak wynika z badań rzadziej też w wychowaniu kierują się motywacją zewnętrzną związaną raczej ze społeczną typizacją roli rodzica ($p < 0,05$), co sugeruje odwoływanie się do bardziej podmiotowych, osobistych motywów podejmowania aktywności wychowawczej. Rodzice o wysokiej jakości relacji małżeńskiej częściej uważają również, że priorytetem w wychowaniu jest wzajemne zrozumienie i zaufanie ($p < 0,007$), a trudnością zbyt mało czasu poświęcanego dziecku ($p < 0,05$).

Relacyjny wymiar wychowania – uwagi końcowe

Kontekst teoretyczny i przywołane rezultaty badań wskazują i potwierdzają, że w pedagogice rozważania i dyskurs o relacyjnym wymiarze wychowania prowadzony powinien być z uwzględnieniem całego systemu rodzinnego. Znaczenie innych relacji (nie tylko relacji wychowawczej rodzic – dziecko) w wychowaniu rodzinnym zaznacza się już na poziomie rekonstruowania osobistych koncepcji wychowania i wiedzy o wychowaniu.

Uwzględniając jedynie relację małżeńską można stwierdzić, że jej jakość różnicuje istotnie spostrzeganie wychowania w rodzinie. Uogólniając, rodzice wysoko oceniający własne małżeństwo eksponują w wychowaniu współdziałanie i komunikację, wyróżniają relację ojca z dzieckiem jako dobrą, doceniają wymóg zgodności wychowawczej w relacji małżeńskiej, rolę matki poszerzają o zadanie zaspokajania potrzeb psychicznych i emocjonalnych, mają poczucie spełnienia w roli rodzicielskiej, uważają, że celem wychowania jest wyzwalenie potencjału dziecka i przekaz wartości, że oddziaływania wychowawcze polegają na wielości stosowanych metod i ważne jest zaufanie i zrozumienie oraz religijność. Z kolei badani nisko oceniający jakość relacji małżeńskiej spostrzegają wychowanie przez pryzmat schematycznego podziału ról kobiety i mężczyzny (ojciec – utrzymanie finansowe rodziny, matka – odpowiedzialność za wychowanie dzieci), obawiają się o brak miło-

ści ojca w wychowaniu, minimalizują wymóg zgodności wychowawczej rodziców, a motywy wiążą ze standardami socjokulturowymi i typizacją roli rodzicielskiej, eksponują w wychowaniu potrzeby indywidualne i dbałość o tradycję i obyczajowość.

Podsumowując, można sformułować kilka bardziej ogólnych wniosków na temat relacyjnego charakteru wychowania dziecka w rodzinie:

Należy wskazać na rozległy charakter powiązań relacji małżeńskiej z postrzeganą rzeczywistością wychowania. Jakość relacji małżeńskiej wzmacnia relacyjny wymiar wychowania w zakresie: komunikacji, współdziałania, zadowolenia i satysfakcji rodzica z wychowywania, wewnętrzną motywację rodzica, emancypacyjną funkcję wychowania, poszerza zakres ról rodzicielskich i metod wychowawczych.

Na wychowanie w rodzinie nie można patrzeć od strony stałych atrybutów przypisywanych rodzinie jako naturalnemu środowisku wychowawczemu (np. przynależąca rodzinie jako środowisku naturalnemu funkcja emancypacyjna), ale należy respektować zmienność wielu atrybutów w znacznej mierze wynikającą z jakości relacji wewnątrzrodzinnych.

Wychowanie w rodzinie jest osadzone w splocie i systemie powiązań międzyosobowych, a nie zindywidualizowanych interakcjach wychowawczych. W teorii i praktyce wychowawczej należy więc uwzględniać szerszy interpersonalny kontekst relacji wychowawczej i skuteczności wychowawczej.

Zastosowanie perspektywy teorii systemowej w wyjaśnianiu i rozumieniu relacyjnego charakteru wychowania pozwala ująć szerzej zjawiska wychowawcze w odniesieniu nie tylko do rodziny, ale i do innych środowisk wychowawczych.

Bibliografia

- Argyle M., *Przyczyny i korelaty szczęścia*, [w:] J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Beck A.T., *Miłość nie wystarczy*, Wyd. Media Rodzina, Poznań 1996.
- Belsky J., *The Determinant of Parenting: A Process Model*, „Child Development” 1984, № 55.
- Braun-Gałkowska M., *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1992.
- Burgess E.W., Cottrell L.S., *Predicting success or failure in marriage*, Prentice-Hall New York 1939.
- Cieślak K., *Polska wersja skali G.B. Spaniera służącej do pomiaru jakości związku małżeńskiego (DAS)*, „Przegląd Psychologiczny”, t. XXXII: 1989, nr 4, s. 1041.

- Cudak H., Marzec H. (red.), *Współczesna rodzina polska – jej stan i perspektywy*, t. 2, Wyd. Górnośląskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Mysłowice 2005.
- Czapiński J., „Kolo” – *Shalita Kwestionariusz Stylu Spostrzegania*, [w:] E. Paszkiewicz, T. Szustrowa (red.), *Materiały do nauczania psychologii*, Seria III, t. 4, PWN, Warszawa 1985.
- Czapiński J., *Psychologiczne teorie szczęścia*, [w:] J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Czapiński J. (red.), *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- de Barbaro B. (red.), *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*, Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999.
- Field D., *Osobowości małżeńskie*, Oficyna Wydawnicza Logos, Warszawa 1995.
- Goldenberg H., Goldenberg I., *Terapia rodzin*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków 2004.
- Hamilton G.V., *A research in marriage*, A. and C. Boni, New York 1929.
- Izdebska J., *Relacje międzyludzkie w środowisku życia dziecka*, [w:] Taż (red.), *Dziecko w rodzinie i środowisku rówieśniczym. Wybrane zagadnienia i źródła pedagogiki społecznej*, Trans Humana, Białystok 2003.
- Izdebska J. (red.), *Dziecko w rodzinie i środowisku rówieśniczym. Wybrane zagadnienia i źródła pedagogiki społecznej*, Trans Humana, Białystok 2003.
- Józefik B., *Relacje rodzinne w anoreksji i bulimii psychicznej*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
- Kawula S., *Człowiek w relacjach socjopedagogicznych. Szkice o współczesnym wychowaniu*, Wyd. Edukacyjne Akapit, Toruń 2004.
- Morbiter J., *Społeczeństwo wiedzy – mit czy realny cel*, [w:] K. Denek, A. Kamińska, W. Kojs, P. Oleśniewicz, (red.), *Edukacja jutra. Edukacja w społeczeństwie wiedzy*, Oficyna Wydawnicza Humanitas, Sosnowiec 2010.
- Nowak M., *Komunikacyjny i relacyjny wymiar wychowania w rodzinie*, [w:] H. Cudak, H. Marzec (red.), *Współczesna rodzina polska – jej stan i perspektywy*, t. 2, Wyd. Górnośląskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Mysłowice 2005.
- Opozda D., *Podstawowe wymiary wychowania w rodzinie*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. XXXVI: 2008, z. 2.
- Opozda D., *Struktura i treść jednostkowej wiedzy o wychowaniu. Studium pedagogiczne wiedzy rodziców i jej korelatów*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2012.
- Opozda D., „Jednostkowa wiedza” jako konstrukt teoretyczno-badawczy stosowany w pedagogice – zarys refleksji, „Rocznik Lubuski” 2012, nr 38 [w druku].
- Paszkiewicz E., Szustrowa T. (red.), *Materiały do nauczania psychologii*, Seria III, t. 4, PWN, Warszawa 1985.
- Piekarski J., Urbaniak-Zajac D., Szmidt K., *Metodologiczne problemy tworzenia wiedzy w pedagogice. Oblicza akademickiej praktyki*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.
- Plopa M., *Psychologia rodziny: teoria i badania*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2008.
- Plopa M., *Więzi w małżeństwie i rodzinie. Metody badań*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2005.

-
- Przeclawska A. (red.), *Relacje między ludźmi jako przedmiot badań pedagogicznych. Studia z pedagogiki społecznej*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1993.
- Przetacznik-Gierowska M., Włodarski Z., *Psychologia wychowawcza*, t. 2, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Rostowska T., *Małżeństwo, rodzina, praca a jakość życia*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2008.
- Spanier G.B., Lewis R.A., *Marital quality: A review of the seventies*, „Journal of Marriage and the family” 1980, № 42.
- Strelau J. (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3, GWP, Gdańsk 2003.
- Wojciszke B., *Teoria schematów społecznych. Struktura i funkcjonowanie jednostkowej wiedzy o otoczeniu społecznym*, Ossolineum, Wrocław 1986.
- Wojciszke B., *Struktury wiedzy i rozumienie świata społecznego*, [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3, GWP, Gdańsk 2003.